

Geflest kwelwater uit de polder

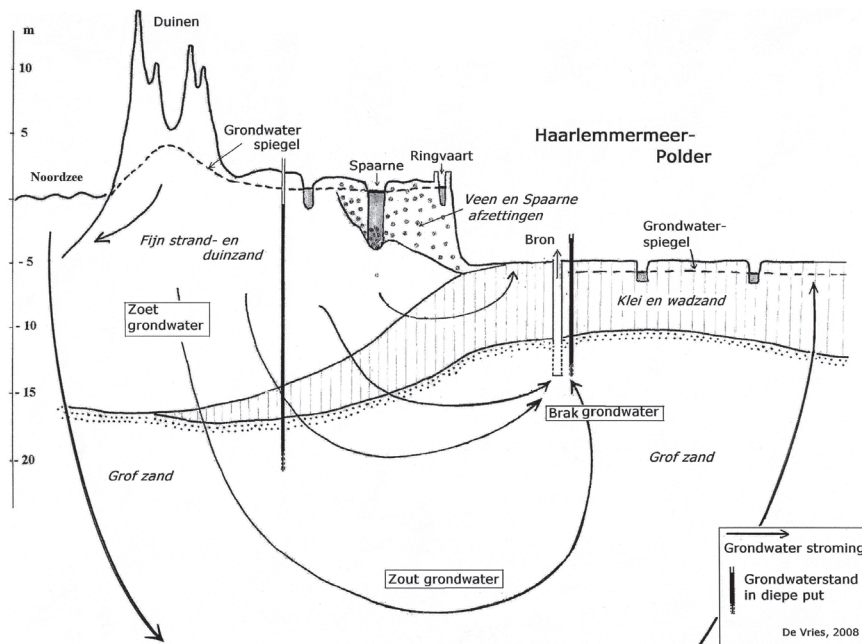
CO DE VRIES

Van eind 19e eeuw tot 1960 werd in de Haarlemmermeerpolder licht-brak en ijzerrijk grondwater gewonnen voor de productie van het befaamde Hollandia-mineraalwater. Tot de eeuwwisseling werd dit water, met haar vermeend geneeskrachtige eigenschappen, geëxploiteerd als bron voor een Haarlems kuuroord. Daarna werd het uitsluitend verkocht als tafelwater. De geschiedenis van de exploitatie, en de veranderende denkbepelden omtrent de hydrologische herkomst van dit water, worden hier beschreven.

Artikel

Inleiding

Nu het steeds moeilijker wordt om voor de toenemende vraag naar drinkwater nieuwe grondwaterbronnen te vinden, wordt er zelfs gedacht aan het gebruik van brak grondwater voor dit doel. Zo overweegt waterleidingbedrijf PWN om in de toekomst brak kwelwater uit de Haarlemmermeerpolder te gaan exploiteren als grondstof voor haar drinkwaterproductie. Om die reden wordt in het volgende artikel een reconstructie gemaakt van een eerder gebruik

Afbeelding 1 Schematisch hydrogeologisch oost-westprofiel met de positie van de Hollandia-bron in de Haarlemmermeerpolder. Illustratieve schets uit de artikelenreeks over de bron in het Haarlems Dagblad uit 2008.

van dit Haarlemmermeerwater. Het gaat hier om de zogeheten Hollandiabron waaruit in de buurt van Vijfhuizen tussen ongeveer 1890 en 1960 opwellend grondwater werd onttrokken dat vervolgens als heilzaam bronwater op de markt werd gebracht (zie Afbeelding 1).

Bron in de polder

Het verhaal begint op een mooie zondagochtend in 1883 als een Haarlemse apotheker door de Haarlemmermeerpolder fietst en tot zijn verwondering een dikke straal oranje-roestbruin water ziet opwellen langs een slootkant nabij Hoeve D'Yserinck aan de IJweg ter hoogte van de buurtschap Boesingheliede. Watermonsters werden genomen en een analyse door apotheker-scheikundige C.M. Loomeyer toonde als resultaat een gehalte van 0,11 pCt. ijzer, $3\frac{3}{4}$ pCt. chloornatrium en ongeveer $\frac{3}{4}$ pCt. chloorcalcium alsook een gelijk percentage chloormagnesium. Enthousiast werd geconstateerd dat met dit hoge ijzergehalte ons land zich mocht verheugen op het bezit van een heuse 'staalbron'. Hiermee kon het wedijveren met befaamde buitenlandse bronnen, vooral omdat dit water naast ijzer zich ook nog eens kon beroemen op een hoog zoutgehalte! *'Uitstekend mag dit water genoemd worden tegen bloedarmoede, bleekzucht, in het kort alle ongesteldheden die uit het bloed harer oorsprong vindt'*, aldus een juichende recensent.

Verder was het de deskundigen niet ontgaan dat de samenstelling van het bronwater een opmerkelijke gelijkenis vertoonde met het bekende Victoria-mineraalwater uit de vulkanische Eifelbronnen. Een conclusie was gauw getrokken: de Haarlemmermeerbron moest wel het eindpunt zijn van een waterader die aan dezelfde machtige bron ontsproot als het Victoriawater. Deze gedachte werd ondersteund door de herinnering aan een putgraving in 1854 op het erf van de splinternieuwe Hoeve D'Yserinck. Op zeven meter diepte gekomen spoot het water met een knal omhoog. Het water dat bleef stromen werd naar een sloot afgeleid, aldus een ooggetuige.

Een aantal vooraanstaande en kapitaalkrachtige Haarlemmers zag 'een schat van onberekenbare waarde' en besloot tot de oprichting van de Maatschappij tot Exploitatie van Staalwaterbronnen, met tot doel 'de leniging en herstel van bloedarme en verzwakte personen'. Men ging voortvarend aan de slag en in 1892 was het zover. Op het terrein van de D'Yserinckhoeve werd een put geslagen met een capaciteit van 100.000 liter per dag. Vandaaruit bereikte het opgepompte mineraalwater, via een 8 km lange pijpleiding, het Haarlemse Frederikspark, waar rond 1895 een luxueus kuuroord zou verrijzen met alle nodige voorzieningen; van heilzame baden en restaurants, tot casino en concertzaal. Minvermogende Haarlemmers konden er in het Wilhelmina-brongebouw een gratis bekertje heilzaam water verkrijgen (Afbeelding 2). Helaas bleek echter de aantrekkingskracht van Haarlem als badplaats en lustoord op de rijken der aarde ver beneden verwachting, en de onfortuinlijke onderneming ging nog voor de eeuwwisseling failliet.

Afbeelding 2 Brongebouw, Maatschappij tot Exploitatie van Staalwaterbronnen (anoniem, 1899), Noord-Hollands Archief.

De Bottelarij

De bron op de inmiddels tot Hollandiahoeve omgedoopte D'Yserinckhoeve, bleef echter bestaan en naast de succesvolle bottelarij ontwikkelde zich op het terrein van de boerderij een lommerrijk lustoord waar bezoekers zich konden verpozen onder het genot van een glas wonderdadig water uit de zogeheten Wilhelminabron; later veranderde de naam in Hollandiabron. Voordat het enigszins roestige bronwater werd gebotteld, onderging het via een grofzandfilter een ontijzeringsproces. Hiermee verloor het water weliswaar haar befaamde staalwaterkarakter, en mocht het formeel ook niet meer als mineraalwater aangeduid worden, maar dat had weinig invloed op haar roem als water uit de onvolprezen staalwaterbronnen. Op het etiket werd dit water uit de staalbronnen zelfs aangeprezen als ijzervrij water (Afbeelding 4). Het gebottelde en met koolzuurgas verrijkte water werd als 'Tafelwater uit de Hollandia Bron' via een handige marketingcampagne succesvol aan de man gebracht. Niet aan de gewone man, maar als superwater aan welgestelde klanten, en voornamelijk restaurants, restauratierijtügen van internationale treinen en de schepen van de Holland America Lijn; het werd zelfs verscheept naar de koloniën. Rond de eeuwwisseling bedroeg de prijs van een fles Hollandiawater dan ook maar liefst 35 cent!

Afbeelding 3 Advertenties in dagblad De Tijd, 1895.

Drinkt steeds

NATUURLIJK

IJZERVRIJ

Tafelwater

UIT DE

HOLLANDIABRON

te

HAARLEM

te verkrijgen bij

SOEY TEK BIE Medan.

(223)

The image shows a vintage advertisement for 'Hollandia Tafelwater'. On the left is a detailed illustration of a glass bottle with a label that reads 'Natuurlijk IJZERVRIJ TAFELWATER uit de HOLLANDIA BRON HAARLEM'. The bottle has a cork and a neck label with 'Hollandia'. To the right of the bottle is a text block with decorative diamond borders at the top and bottom. The text is in a mix of bold, black, serif and sans-serif fonts, with some words in italics. The word 'HOLLANDIABRON' is highlighted in yellow. At the bottom right of the text block is the number '(223)'.

*Afbeelding 4
Advertenties in de
Deli Courant, 1898.*

Op het hoogtepunt van de activiteiten bood de bottelarij werk aan zo'n 20 personeelsleden, en telde men zomers in het park meer dan 6000 bezoekers. Bedrijvigheid die ondersteund werd met wervende reclames als: *'Dit smakelijke water uit Hollands grond, maakt 't lichaam zuiver en het bloed gezond, drie glazen per dag telkens voor het eten, en nooit wordt door u de w.c. weer vergeten'*.

Concurrentie

Nog nauwelijks was de Haarlemse onderneming begonnen met het vullen van haar flessen met water van eigen bodem, of er diende zich een geduchte Hollandse concurrent aan. In 1893 werd te Zaandam bij toeval water met een sterke ijzersmaak ontdekt toen men aan de Bleekersstraat naar grondwater zocht voor de Zaanlandsche Stoomwasch- en Bleekinrichting. Naar verluidt trof men het ijzerrijke grondwater op 1,80 meter beneden maaiveld, en werd het bronwater sedert 1894 van een diepte van negen meter opgepompt. Het is duidelijk dat het hier niet handelde om opkwellend water van exotische oorsprong, maar om 'gewoon' lokaal grondwater. Het water werd desalniettemin gebotteld en als staalwater uit de zogenaamde Czaar Peterbron op de markt gebracht. Naar eigen zeggen werd het Zaanse water wat haar ijzergehalte betrof slechts overtroffen door de bekende Belgische Spabronnen.

Animositeit tussen beide staalwaterproducenten kon niet uitblijven. Uit een bericht in de Opregte Haarlemse Courant van het jaar daarop, blijkt dat zich al snel een venijnige strijd ontwikkelt tussen beide ondernemingen, waarbij men de kwaliteit van elkaars bronwater en de behandelwijze daarvan bij het bottelen, in ongezouten bewoordingen verdacht maakt. De Haarlemmers bestem-

pelen het Zaanse water als '*geelachtig en drabbig*', terwijl de Zaankanters zich er op beroemen dat hun gebottelde bronwater ongefilterd is en dus, anders dan het Wilhelminawater, haar heilzame hoge ijzergehalte heeft behouden. Als voorts de Haarlemse collega's honend opmerken dat het Czaar Peterwater niet uit een echte bron, maar uit een gewone waterput wordt gepompt, reageren de Zaanse producenten met een nuchter lesje natuurkunde dat duidelijk maakt dat het onderscheid tussen beide bronnen in dit opzicht louter berust op een verschil in maaiveldhoogte. *'Zoals wij meedelen ligt ons terrein 4.80 M. hoger dan de Haarlemmermeer, het water van de Czaar Peterbron welt tot 1.80 M. beneden de begane grond op, zoodat óf bij lagere ligging óf bij ontmeteling van een kelder, het water hier even zoo van zelf zou stromen als bij de Wilhelminabron, wat wij echter niet verlangden om reden wij de gemeenschap met de buitenlucht zoveel mogelijk wilden voorkomen'*.

In een poging de Haarlemse concurrentie het hoofd te bieden, besluit men te Zaandam uiteindelijk om de prijs van een fles Czaar Peterwater met 5 cent te verlagen tot 30 cent. Het mocht niet baten. Ondanks het feit dat het Czaar Peter-bronwater op de wereldtentoonstelling van 1895 te Amsterdam, vanwege haar uitnemende eigenschappen, nog met een gouden en een zilveren medaille wordt bekroond, moet in 1897 besloten worden tot liquidatie van de onderneming (Meijns, 2016).

Het einde van de Hollandiabron

Velen hebben zich gedurende bijna driekwart eeuw aan dit brakke water te goed gedaan in de hoop en verwachting hier baat bij te vinden, curatief of preventief. Zo werd tijdens de Tweede Wereldoorlog het bronwater door het Rode Kruis als versterkend middel in concentratiekamp Vught uitgedeeld. Na de oorlog kreeg het Hollandiawater nog even de wind in de zeilen doordat de Minister van Voedselvoorziening de import van buitenlands bronwater als een zinloze verkwesting van deviezen beschouwde. De productie werd opgevoerd, en het bronwater werd aangeprezen als hét middel tegen NOM (Na-Oorlogse Moeheid). Na deze opleving ging het echter bergafwaarts en eind jaren vijftig was de bottelarij vrijwel failliet, waarna in 1960 de bron met bottelarij uit concurrentieoverwegingen opgekocht werd door de Amstelbrouwerij. De brouwerij was namelijk eigenaar van de rivaliserende Victoriabron. Onmiddellijk werd de Hollandiabron met ongebluste kalk opgevuld en met klei afgedekt om zo het monopolie van de Victoriabron te herstellen. Bij de koop werd bepaald dat ter plaatse nimmermeer bronwater mocht worden gewonnen, en op de locatie van de inmiddels afgebroken Hollandiahoeve werd een bedrijventerrein ontwikkeld.

Opmerkelijk is dat in de archieven van de Amstelbrouwerij niets over de Hollandiabron is te vinden. Misschien was men er inmiddels achter gekomen dat de herkomst en de kwaliteit van het befaamde mineraalwater toch niet helemaal helder was en wilde men de affaire maar snel vergeten. Men kan zich afvragen of diegenen die het gebottelde Hollandiawater hebben gekocht en gedronken niet zijn geflest. In de analen zijn namelijk berichten bewaard van gebruikers die het water '*slecht hadden verdragen*' of ronduit '*misselijk waren geworden na het drinken*'.

Discussie

In het economisch crisisjaar 2008 werd ik benaderd door een journalist van het Haarlems Dagblad met bovenstaand verhaal en het plan van enkele ondernemende Haarlemmers om het mineraalwater in de Haarlemmermeer weer te gaan exploiteren. Wat ik als grondwaterdeskundige daarvan dacht. Nu, de conclusie was snel getrokken: we hebben hier niet te maken met een bijzonder product van exotische oorsprong, maar met ordinair brak en mogelijk verontreinigd kwelwater. Water dat ter plaatse enigszins geconcentreerd naar boven komt, en dat akkerbouwers en het hoogheemraadschap vanwege haar schadelijke eigenschappen zo veel mogelijk diep onder het maaiveld wensen te houden. De plannen om het kwelwater opnieuw te gaan exploiteren werden daarop niet doorgezet.

In 2008 verscheen van de hand van journalist Paul van der Kooij in de zaterdageditie van het Haarlems Dagblad een serie van acht artikelen over de geschiedenis van het Hollandiawater met details over wederwaardigheden van het kuuroord en de bottelarij, inclusief mijn hydrologische beschouwing over de herkomst en eigenschappen van dit water (Afbeelding 1).

Achteraf kan men zich de vraag stellen of de concessiehouders indertijd op de hoogte hadden kunnen of moeten zijn van de aard en herkomst van het opgepompte water. Feit is dat het fenomeen grondwateraders toentertijd zeker niet beperkt was tot het domein van de wichelroedeloper, maar ook tot het interpretatiekader behoorde van de toenmalige hydrologie. Nog tot na de eeuwwisseling woedde er in kringen rond de drinkwaterwinning uit de duingebieden een vinnige discussie over een autochtone, dan wel allochtone herkomst van de zoetwatervoorraad onder de duinen. De aanhangers van de autochtone herkomst beschouwden het grondwater als lokaal geïnfiltrerd regenwater, terwijl de verdedigers van een allochtone oorsprong het diepe zoetwaterlichaam onder de duinen verklaarden als gevolg van een aanvoer door wateraders uit verafgelegen hogere gronden, zoals de Veluwe of zelfs verder oostwaarts gelegen brongebieden. De laatstgenoemde groep beschouwde de duinen daarmee als een schier onuitputtelijke bron van drinkwater, waar zorgeloos uit geput zou kunnen worden. Pas na de oprichting van het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening in 1913, en een door het bureau in de duinwaterwingebieden grondig en deskundig uitgevoerd geohydrologisch onderzoek, verdwenen de denkbeelden van krachtige wateraders uit het domein van de hydrologie (De Vries, 1995).

Ten slotte

Tegenover potentieel nieuwe exploitanten bestempelde ik in 2008 het Hollandia-mineraalwater enigszins denigrerend als ordinair kwelwater, maar hydrologisch gezien is dit water eigenlijk niet minder bijzonder dan het Victoriawater. Het grondwaterlichaam waaraan het ontspruit, vertoont een interessant beeld voor wat betreft haar chemische samenstelling, oorsprong en bewegingspatroon; een complex waarin de rijke geologische en waterstaatkundige geschiedenis van dit kustgebied weerspiegeld wordt. Bij een eventuele toekomstige, en verantwoorde exploitatie van dergelijk brak grondwater als drinkwater zullen,

afgezien van een zuivering, al deze aspecten de nodige aandacht vereisen. Overigens zal van een eventuele lucratieve distributie van dit water als gezond mineraal- of bronwater geen sprake meer kunnen zijn, aangezien deze categorie consumptiewater natuurzuiver en dus onbewerkt dient te zijn.

Dankwoord

Dank aan Vincent Post die mij op het spoor van de Czaar Peterbron bracht.

Literatuur

Vries, J.J. de (1995) Van Wichelroe naar Wetenschap - De ontwikkeling van de grondwater hydrologie rond de eeuwwisseling; Stromingen, vol.1 (1), pag 5-15.

Meijns, Ruud (2016) De Zaanse Staalwaterbronnen; De Zuidkanter. De Digitale Buurkrant en Historie van Zaandam.

Kooij, Paul van der (2008) Hollandiabron; Haarlems Dagblad, serie van 8 artikelen.

Summary Bottled Polder Water- Digestive or Deceptive

Brackish groundwater was abstracted in the late-19e century in the Haarlemmermeer polder for the exploitation of a wellness resort in the nearby city of Haarlem. The resort was a financial failure, but the bottled distribution of this so-called Hollandia water, with its supposed healing power, proved to be a success and lasted until 1960. The source of this water and the history of its exploitation are discussed.

Auteur

CO DE VRIES

Emeritus hoogleraar hydrologie en hydrogeologie

devries.selle@kpnmail.nl

